

T I S K O V Á Z P R Á V A:

EUGENE GLADSTONE O'NEILL

SMUTEK SLUŠÍ ELEKTŘE

Překlad a úprava..... Milan Lukeš
ScénaJan Dušek
Kostýmy.....Lucie Morávková
Dramaturgie.....Radmila Petrmichlová
Ladislav Stýblo
Režie a inscenační úprava.....Petr Kracik

OSOBY A OBSAZENÍ

EZRA MANNON.....René Přibil
KRISTINA, jeho žena.....Zuzana Slavíková
LAVÍNIE, jejich dcera.....Barbora Valentová
ORIN, jejich synRadek Zima
ADAM BRANT.....Ivan Jiřík
PETR NILES.....Ondřej Kavan
HAZEL NILESOVÁ.....Sandra Nováková j.h.
nebo Eva Kodešová
SETH BECKWITH.....Rudolf Jelínek

Premiéry 9. a 10. února 2007 od 19.00h

Eugene Gladstone O'Neill (1888 –1953)

Jeden z otců moderního amerického dramatu, mimořádně plodný a úspěšný dramatik, nositel Nobelovy ceny za literaturu i čtyřnásobný držitel Pulitzerovy ceny, se narodil 16. října 1888 v hotelovém pokoji na Broadwayi jako třetírozený syn kočovného herce irského původu Jamese O'Neill a Mary Ellen Quinlanové. Jeho život byl skoro stejně dramatický jako jeho nejslavnější hry.

O'Neillův otec byl nevzdělaným synem chudých irských přistěhovalců a celý svůj život zasvětil tomu, aby dosáhl úspěchu a peněz. Přes své herecké nadání se však dostal do zajetí jediné divadelní role – Edmonda Dantese z Dumasova *Hraběte Monte Christa*, kterého miloval i nenáviděl. Za svou „parádní roli“ však sklízel ovace diváků i kritiky a vydělával také značné sumy peněz. Eugene O'Neill však svého otce Jamese poznal hlavně jako necitlivého a lakomého alkoholika, trpícího pocitem méněcennosti. Právě otec se stal pro budoucího dramatika tím, koho vždy vinil za všechny své neúspěchy i za značně neutěšené rodinné poměry. Svůj podíl na „rodinném peklu“ však měla i Eugenova matka, přecitlivělá žena, která nedlouho po Eugenově narození propadla těžké závislosti na morfiu.

V sedmi letech se Eugene, který byl (podle svých vlastních slov) nezdravě plachý, cítil naprosto osamocený a velmi trpěl nezájmem rodičů. Na přání svého otce byl navíc zapsán do katolické internátní školy, kde se jeho pocity osamocení ještě prohloubily. Z internátu sice byl chlapec poměrně brzy „zachráněn“, čekalo jej však něco ještě mnohem horšího: po přechodu na manhattanský institut byl totiž nějaký čas nucen žít sám se svou drogově závislou matkou v jednom domě. Příšerné zážitky z tohoto soužití jej přimkly ke staršímu bratru Jamiemu. Společně pak „bojovali“ proti světu svých rodičů, v němž milovali i litovali matku (Jamie na ní byl doslova psychicky závislý) a až za hrob nenáviděli otce.

Bratr Jamie však byl hlavně nezodpovědný floutek. Byl to právě on, kdo Eugena uvedl ve velmi ranném věku do života – což v jeho pojetí znamenalo pochybnou zábavu, alkohol a prostitutky. Otec se sice snažil oba své syny přivést k rozumu tím, že je přitáhl k divadlu (oba bratři byli podle všeho dosti nadaní herci), ale nakonec tyto pokusy vzdal, když se ukázalo, že bratři vůbec nejsou schopni svůj alkoholismus zvládnout. Nicméně Eugene si divadlo skutečně zamiloval a toužil se mu věnovat hlouběji. V roce 1906 proto nastoupil studia na Princetonské univerzitě, již následujícího roku z nich však byl vyloučen pro nedbalost a buřičství. Poté se nějaký čas živil jako drobný úředník a v roce 1909 se (údajně v opilosti) oženil s náhodnou známostí, Kethleen Jenkinsovou. Záhy však před svou manželkou uprchl na roční výpravu do Hondurasu, kde se celý rok neúspěšně snažil najít zlato. Na cestách onemocněl a nedlouho po svém návratu se s Kethleen nechal rozvést. Z krátkého a podivného manželství se však narodil prvorozený O'Neillův syn a jmenovec Eugene, ke kterému bude dramatik paradoxně jako k

jedinému ze svých dětí cítit úctu (Eugene junior však také propadne „rodinnému prokletí“ alkoholismu a v roce 1950 spáchá sebevraždu).

Brzy po rozvodu se u Eugena O’Neilla dostavují – pravděpodobně vlivem nadměrné konzumace alkoholu – silné deprese a také první příznaky nemoci podobné Parkinsonově chorobě. Budoucí dramatik se tehdy pokouší o sebevraždu otrávením, je však zachráněn. Po zotavení cestuje s otcovou hereckou společností a s bratrem Jamiem jako herec a manažer. Nevydrží však dlouho a roku 1910 se nechává najmout jako námořník na třístěžňovou loď, plavící se z Bostonu do Buenos Aires. Tehdy nezřízeně pije, znovu a znovu propadá depresím a často je nucen žebrot, neboť je věčně bez peněz. V roce 1912 mu však nenáviděný otec podává pomocnou ruku, když pro něj nachází místo redaktora v listu New London Telegraph. Budoucí dramatik se konečně chytá příležitosti a uveřejňuje v listu mimo jiné i vlastní poezii. Záhy je rozpoznán jeho literární talent.

Bratři O’Neillové vedli svůj bouřlivý život až do roku 1912, kdy Eugene onemocněl lehčí formou tuberkulózy, která si vyžádala půlroční léčení. Hrůzné zkušenosti ze sanatoria pro chudinu, kde byl nějaký čas hospitalizován, jej celoživotně poznamenaly. Po zotavení z nemoci píše svou první divadelní hru *Žena za život* (A Wife for a Life), inspirovanou zážitky z Hondurasu. V roce 1914 pak otec financoval první vydání O’Neillových aktovek pod souhrnným názvem *Žízeň a jiné aktovky* (Thirst and Other One-Act Plays), které však tehdy nevzbudily žádný ohlas. V srpnu 1914, tedy v době, kdy v Evropě vypuká první světová válka, je však Eugene přijat do prestižního Bakerova semináře na Harvardské univerzitě zaměřeného na psaní her. Je jedním z mála studentů, kteří jsou pozváni i do druhého ročníku studia, ale otec mu ho odmítne zaplatit – zřejmě po předchozích zkušenostech příliš nevěřil tomu, že by Eugene studia dokončil.

V roce 1916 dochází k prvnímu velkému zlomu v O’Neillově životě: seznamuje se totiž se skupinou herců amatérského, ale velmi významného Provincetownského divadla (Provincetown Players), kteří se snaží konkurovat broadwayským zábavným produkcím sevřenějšími a nonkonformními divadelními díly. Soubor s velkým úspěchem uvedl O’Neillovu hru *Plavba na východ od Cardiffu* (Bound East for Cardiff) a Eugene O’Neill se stává respektovaným a nadějným dramatikem. Důležitou změnou přitom v té době prošel i dramatikův soukromý život, když se roku 1918 podruhé oženil s Agnes Boultonovou, úspěšnou autorkou povídek.

O rok později se manželům narodil syn Shane (bude celý život vystaven otcovu podceňování a propadne závislosti na alkoholu a heroinu, opakovaně se pokusí o sebevraždu a nakonec se v roce 1977 upije k smrti). I druhé O’Neillovo manželství se však kvůli jeho vypjatě egocentrické povaze záhy dostává do slepé uličky. V roce 1920 také umírá otec James O’Neill na rakovinu, což podle všeho mělo pro duševně nevyrovnaného dramatika spíše pozitivní účinek: otcova smrt jakoby pročistila rodinný vzduch. Matka se konečně začala léčit ze své narkomanie a bratr Jamie přestal pít. Eugene se sice své závislosti

na alkoholu nezbaví, ale horečně pracuje: od základů přepracovává například svou hru *Chris Christopherson* (ta v New Yorku propadla) na *Annu Christie*, která jako první americké drama úspěšně dobývá evropská jeviště. Ve stejném roce napíše i pozoruhodné expresionistické drama *Císař Jones* (*The Emperor Jones*), ve kterém poprvé na Broadwayi vystoupí v hlavní roli černochoch.

V únoru 1922 umírá O'Neillova matka. Bratr Jamie, který na ní byl psychicky tak upnutý, že se proto nikdy neoženil, znovu propadne závislosti na alkoholu, z níž nikdy nevybředne, a ve svých čtyřiceti pěti letech se upije k smrti. Eugene nese matčinu smrt podobně těžce jako bratr, ale navíc se propadá ještě do jiné patálie: v roce 1922 se totiž seznamuje se svou femme fatal a pozdější třetí manželkou, herečkou Carlottou Monterey.

V roce 1924 Eugene O'Neill spolu s některými herci Provincetownského divadla zakládá v New Yorku Experimentální divadlo, kde byla uvedena významná premiéra jeho hry *Všechny boží děti mají křídla* (*All God's Chillun Got Wings*) o lásce černochocha a bělošské dívky, pronásledované nenávistí okolní společnosti. Inscenace byla vystavena ostrým útokům americké pravice a jako taková vzbudila obrovský zájem diváků. Další skandál vyvolal ve stejném roce i svou *Touhou pod jilmy* (*Desire Under the Elms*). O rok ozději uvedl jako odpověď na neutichající útoky proti svým dílům satiru na americkou společnost *Milionový Marco* (*Marco Millions*) a také odvážnou komedii využívající hry masek s názvem *Velký bůh Brown* (*The Great Good Brown*).

Ve stále ještě trvajícím manželství s Agnes Boultonovou se mu v roce 1924 narodí jeho jediná dcera Oona (v roce 1943 se vdá za Charlie Chaplina a O'Neill s ní kvůli tomu přeruší všechny styky). Možná i pod vlivem narození dcery podstupuje Eugene O'Neill konečně protialkoholní léčení a zbavuje se dlouholeté závislosti. V roce 1928 dramatik dosahuje obrovského úspěchu hrou *Podivná mezihra* (*The Strange Interlude*), po které se stává mezinárodně uznávaným autorem a obdivovanou newyorskou celebritou. Tento úspěch zřejmě uspil konec manželství s Agnes Boultonovou a O'Neill odjíždí s Carlottou Monterey do Evropy, kde si najímají vilu ve Francii. Ani vztah s Carlottou však není bezproblémový: broadwayská herecká hvězda se snaží O'Neillovi za každou cenu zajistit klid na práci a všemožně jej proto drží stranou od společenského života. Postupně jej izoluje od všech přátel i od minulosti v domnění, že právě to potřebuje, aby se vyrovnal sám se sebou. Dramatik držený v ústraní však začíná znovu pít.

V roce 1929, v době nedlouho po krachu newyorské burzy a začátku Velké hospodářské krize, píše Eugene O'Neill drama *Dynamo*, které mělo být první dílem zamýšlené „černé“ trilogie o životě a smrti. Neúspěch při premiéře však autora přiměl k tomu, aby záměr odložil a začal hledat nové téma. Záhy jej našel v Aischylově *Orestei* a začal usilovně pracovat na rozměrné trilogii *Smutek sluší Elektře* (*Mourning Becomes Electra*). Hra představující do jisté míry shrnutí dosavadního autorova života i díla vznikala na

francouzském zámku Le Plessis nedaleko Tours, který si O'Neill s Carlottou pronajali. Krátce po začátku práce na *Elektře* se dramatik s Carlottou v Paříži oženil.

Text *Elektry* dokončil O'Neill až v roce 1931 a 27. října toho roku se uskutečnila její premiéra ve slavném newyorském divadle Theatre Guild za obrovského nadšení diváků i kritiky. Někteří sice žehrali na to, že se hra vůbec nezabývala tehdy tak naléhavými sociálními otázkami, ale všichni vycítili terapeutický rozměr hry, který působil na diváky bez rozdílu postavení, vzdělání i barvy kůže. Jakoby chtěli tento účinek manželé O'Neillovi ještě podpořit, koupili si dům na Sea Islandu, který jim měl představovat ostrov štěstí z *Elektry*. Drama rodiny Mannonů poté obletělo snad všechna významná světová jeviště a všude se setkávalo s podobně nadšenými (a dlužno dodat, že také poněkud překvapenými) reakcemi. Již v roce 1934 byl *Smutek sluší Elektře* uveden také v pražském Národním divadle v režii Karla Huga Hilara.

Počínaje stejným rokem, kdy byla uvedena pražská premiéra *Elektry*, se však úspěšný dramatik pro veřejnost na nějaký čas odmlčel, i když v soukromí dál pokračoval v psaní divadelních dramat – mimo jiné zahájil práci na monumentálním divadelním eposu, mapujícím vývoj americké společnosti od války za nezávislost do tehdejší současnosti, příznačně nazvaném *Příběh vlastníků, kteří se sami vyvlastnili*. U tehdy již světově uznávaného dramatika však začala postupovat jeho duševní choroba z mládí, jež byla pravděpodobně způsobena nadměrnou konzumací alkoholu. V roce 1937 prodali manželé O'Neillovi svůj dům na Sea Islandu a odstěhovali se do Kalifornie. Tady je dramatik svou ženou již prakticky držen v domácím vězení. Na broadwayská divadelní prkna se sice ještě triumfálně vrátil roku 1943, kdy byl uveden slavný *Měsíc pro smolaře* (A Moon for the Misbegotten), jehož hlavní hrdina byl inspirován bratrem Jamiem, ale to už je vlastně labutí píseň. Poslední významnou premiérou O'Neillova života bylo v roce 1946 uvedené chmurné drama *Ledař přichází* (The Iceman Cometh).

Od roku 1948 žije Eugene O'Neill již zcela neschopen práce pod přísným dohledem manželky (u níž se navíc projevovaly známky šílenství) v Massachusetts. V roce 1951 se O'Neill snažil ze svého domácího vězení utéci a zlomil si přitom nohu. Carlote je následkem této události hospitalizována na psychiatrické klinice, dramatik se však nechá přesvědčit k návratu „domů“. Zbytek života stráví Eugene O'Neill osamocen a izolován dlouhým čekáním na smrt v různých zdravotnických zařízeních. V roce 1952 spálí rukopisy *Příběhu vlastníků, kteří se sami vyvlastnili*, na kterých pracoval téměř deset let.

27. listopadu 1953 umírá „černý Ir“ Eugene Gladstone O'Neill v bostonském hotelovém pokoji na zápal plic. Byl pohřben v naprosté tajnosti, pouze za přítomnosti manželky, ošetřujícího lékaře a pečovatelky. Carlotta Montereyová svého manžela přežila o sedmnáct let, poslední roky života však strávila v psychiatrické léčebně. V roce 1956, již posmrtně, bylo ve Stockholmu poprvé uvedeno O'Neillovo autobiografické drama *Cesta dlouhého dne do noci* (Long Day's Journey Into Night), otevřená

a mimořádně sugestivní výpověď o autorově mládí, které mělo podle autorovy vůle zůstat v trezoru ještě padesát let po jeho smrti.

– sty –

Smutek sluší Elektře

„Nazíral svět ne jako něco, co lze úhledně uspořádat v pracovně, ale jako cosi děsivého, velkolepého a často opravdu hrozného, úkaz podobný tornádu, zemětřesení či ničivému ohni,“ řekl na adresu Eugena O’Neilla při projevu během přebírání své Nobelovy ceny za literaturu Sinclair Lewis v roce 1930. Snad v žádném jiném O’Neillově dramatu se přitom tato touha po životě, lásce a velkoleposti neprolíná s živelností a nemilosrdností života tolik, jako ve hře *Smutek sluší Elektře*. Málokteré světové drama přitom dosahuje takových rozměrů – a to nejen co do počtu stránek, ale i z hlediska divadelních kvalit, účinnosti, jímavosti, bohatosti, atraktivit i šíře záběru.

Smutek sluší Elektře je rozměrná trilogie složená ze tří víceméně samostatných dramat: čtyřaktového *Návratu* (Homecoming), pětiaktové *Štvanice* (The Hunted) a opět čtyřaktových *Přízraků* (The Haunted). O’Neill zamýšlel uvést jednotlivé díly jako samostatná představení v rámci jednoho týdne, ale nakonec pod tlakem režiséra premiérové inscenace přistoupil k razantnímu zkrácení, aby mohly být všechny díly sehrány během jednoho večera. Při těchto úpravách došlo hlavně k redukci nepříliš přesvědčivého „chóru“ maloměstských lidiček, komentujícího události kolem rodiny Mannonových, (adaptace Milana Lukeše, kterou uvádíme, šla ještě dále – úloha chóru zde byla převedena na postavu Setha Beckwitha) a také k odstranění míst, která působila nedramaticky nebo dokonce komicky. Takto redukovaná hra měla premiéru 26. října 1931 ve hvězdném obsazení na prknech newyorského Theatre Guild.

Podkladem pro O’Neillovu trilogii se stala Aischylova *Oresteia* napsaná v roce 458 před Kristem, která zpracovávala příběh matkovraha Oresta a jeho sestry Elektry, mstící smrt svého otce Agamemnóna. Antická předloha je rovněž trilogií s částmi nazvanými *Agamemnón*, *Oběť na hrobě* (někdy je tato část překládána jako *Obětující ženy*) a *Usmířené Lítice*. Antický mýtus, dotýkající se vzdáleně i jednoho z nejslavnějších lidských mýtů o trojské válce, byl v Oresteii vystavěn kolem ústředního tématu řádu – podle Aischyla je nutné řád bránit proti všem lidským, jakkoliv snad pochopitelným pohnutkám a přáním hrozcím jej porušit. Vedle toho však hra zpracovávala také téma rodového prokletí, osudovosti a víry.

V antickém dramatu byl král Agamemnón, vracející se do rodného Argu jako vítěz trojské války, zabit vlastní manželkou Klytaimnéstrou. Ta se tímto hrůzným činem mstila za to, že Agamemnón v

Tauridě obětoval jejich dceru Ifigenii (a také nelibě nesla, že si z válečné výpravy přivedl souložnici a věštyni Kasandru). Postupně však vyjde najevo, že to nebyl jediný důvod Klytaimnéstřiny vraždy: tím dalším byl totiž její cizoložný poměr s Aigystem, jediným z Thyestových dětí, který přežil příšernou hostinu uspořádanou „na usmíření“ Agamemnónovým otcem Atreem (při ní Thyestes nevědomky snědl své děti s výjimkou novorozence Aigysta a za to Atreův rod proklel). Klytaimnéstřina odplata za vraždu Ifigenie tak dostává nový rozměr, stává se ještě větší hanbou a volá po odplatě. Té se ujímá jediný Agamemnónův potomek přítomný v době zločinu – dcera Elektra. Vyčkává příchodu bratra Oresta, aby společně naplnili svůj osud, pomstili společně otcovu vraždu, usmířili tak bohy a obnovili řád. Matka Klytaimnéstra i její milenec Aigystos jsou Orestem skutečně zavražděni, pomsta jednoho zločinu však znamená pouze zločin další. Orestes je za vraždu matky trýzněn Líticemi (jakousi personifikací svědomí) a prchá do Delf a později do Athén, aby našel u bohů spravedlnost a byl tak zbaven strašných muk. Nakonec je omilostněn bohyní moudrosti Athénou, která připustí vinu Agamemnóna i Klytaimnéstry, ale postaví život a spravedlnost otce nad život a spravedlnost matky.

O'Neillův zájem o příběh Orestova vztahu k matce a Elektrina k otci i jejich společné pomsty není nijak nový v dějinách byl již divadelně zpracován mnohokrát – jen ve starém Řecku také Sofoklem i Eurípidem – a později vstoupil i do obecného povědomí pod názvem „Elektrin komplex“. Právě O'Neillův přístup je však v mnohém objevný. Antická předloha mu posloužila jako odrazový můstek k úplně nové dramatické studii. Zachoval v ní sice také některé motivy původního mýtu, na který odkazují např. jména některých postav (Agamemnón – Mannon, Orestés – Orin, Klytaimnéstra – Kristina) či motiv Agamemnónova – Mannonova návratu z války apod., ale použil je pouze tak, aby podpořily jeho pojetí moderního psychologického divadla. Tomuto záměru mělo posloužit všechno: např. děj chtěl původně umístit do tehdejší dobové reality a vyjádřit se tak k tématu první světové války (toto řešení jsme v naší inscenaci zvolili i my), nakonec se mu ale toto téma zdálo příliš živé na to, aby umožnilo historický nadhled, takže se svou *Elektru* rozhodl zasadit do „idylické“ doby války Severu proti Jihu. Chtěl, aby byla hra provedena v atraktivních historických kostýmech a účinně tak zafungoval historický odstup od zobrazovaného. Ve skutečnosti je však „časoprostor“ O'Neillovy *Elektry* natolik univerzální, že jej lze umístit do jakékoliv doby po kterékoliv válce. Podobně „univerzálně“ a přitom velmi rafinovaně autor pracoval i s ostatními motivy a výsledkem je „překlad“ antického mýtu pro naši současnost.

O'Neill oproti antické látce změnil především motivace jednajících postav a značně „zmodernizoval“ celkovou atmosféru hry, když se zaměřil především na rodinné vztahy a psychologická hnutí postav. Přitom ale pracoval i s odkazy na antickou látku: zajímavý je například způsob, jak nahradil chór reprezentující v antickém dramatu obec (polis). V původní hře *Smutek sluší Elektrě* vystupuje bizarní sbor zvědavých a mravně pochybných maloměstských lidiček, vedených

zahrádníkem Sethem Beckwithem. Právě Seth je ovšem tím, kdo celou tragédii pomáhá rozpoutat – zprvu snad proto, že chce být nápomocen při očišťování rodinných poměrů u Mannonových, ale situace se mu nečekaně vymkne z rukou. Spíše než oporou spravedlnosti a předákem společenství je tedy „packalem“ nikoliv nepodobným některým tragikomickým postavám z Čechovových her. Je to vlastně svérázné zachycení posunu, jaký pojetí lidského společenství prodělalo od klasických dob k dnešku.

Příznačné je také to, jak bylo proměněno původní antické fátum (osudová předurčenost) za moderně pojatou determinovanost psychologickou, inspirovanou tehdy módním učením Siegmunda Freuda. Prokletí Atreova rodu, vyslovené Thyestem a naplněné jeho synem Aigystem, bylo v O’Neillově dramatu nahrazeno citovou neuspokojeností Abrahama a Ezry Mannona, které se předávalo jako jakási genetická vada z rodičů na děti. Vše, co se v dramatu odehraje, je tedy pouze a jedině výsledkem konkrétních lidských činů, vášní a hnutí mysli; žádné kletby ani božské záměry zde nehrají roli.

Podobně došlo také k zásadní změně pojetí postav Elektry (Lavínie) a Oresta (Orina), kteří jsou v rozporu s antickou látkou O’Neillem ukázáni jako mstitelé, oběti i viníci zároveň. Pojetí viny se v dramatu *Smutek sluší Elektře* – ostatně zcela v duchu relativistického myšlení současného „euroamerického“ člověka – stírá. Nějakou vinu zde totiž mají všechny zúčastněné postavy, ale všechny také pro své činy mají snadno pochopitelné důvody.

Smutek sluší Elektře tak dnes plní podobné „úkoly“, jako jeho antická předloha: modelově ukazuje logiku mezilidských vztahů, příznaky nákazy zlem i obtížnost vystoupit z nekonečného kolotoče zločinů a jejich trestů. Je vpravdě moderním dramatem rozehrávajícím lidskou individualitu, jak ji chápeme dnes: postavy hry totiž nechtějí nic jiného, než dosáhnout svého štěstí, na něž mají svrchované právo – žádná jej ale nakonec nedosáhne, protože štěstí jednoho brání štěstí jiného a nikdo jej nenalezne, aniž by přitom nenarážel do ostatních. Nikoliv božský úrdek nebo trpký osud, ale neláska, nepochopení zájmu okolí a netolerance: to jsou nejvlastnější zdroje tragična v této hře. *Smutek sluší Elektře* je tedy v tomto smyslu možné chápat také jako hru o nutnosti odpuštění, byť by i primitivní vědomí spravedlnosti prahlo po odplatě.

Pro O’Neillovo drama je přitom zásadní rodinné prostředí, které je ve hře vyloženo s velkou otevřeností a značnou mírou autobiografie. Za pozornost samozřejmě stojí hlavně motiv nezdravé rodičovské lásky: vzájemné neshody a nenávist rodičů ve hře vedou k tomu, že se jejich milostnými objekty stávají vlastní děti, které oběma rodičům vlastně zastupují nefunkční protějšky (Mannonovi zastupuje dcera Lavínie nemilující manželku a Kristině syn Orin zase nahrazuje manžela). K tomu se v doslova vražedné kombinaci připojuje také nutnost, aby se syn vnitřně srovnal se svým otcem a dcera se svou matkou (a je příznačné, že k narovnání vztahů dochází až v závěru hry, kdy oba sourozenci přijímají některé rysy chování svých rodičů, kteří jsou však již po smrti).

Nenávist a rivalita se v O'Neillově dramatu rodí ze stejnosti a utajované či přiznané sexuální přitažlivosti, která je navíc rozložena do řady vzájemně si podobných, bohužel však tragicky propletených a často nesnadno slučitelných „vzorců“: Mannon – Kristina a Lavínie; Lavínie – Adam a Petr; Orin – Kristina a Lavínie; Kristina – Adam a Orin; Petr – Lavínie; Hazel – Orin. Tato „vztahová matematika“ se velmi nezdravě propojuje se středostavovským rodinným pokrytectvím, které se snaží všechny problémy tajit, neboť věří, že není tak špatné, že se něco děje, jako to, když se o tom „něčem“ dozví někdo zvenčí...

Hra *Smutek sluší Elektře* je stále živým a inspirativním dramatem lidských vášní a citů. Je pozoruhodná jak svou tematikou, nemilosrdností, tak i doslova žíznivě hledanou vírou v krásu, čistotu a lásku. Autor vycházející z expresionismu a psychologického realismu přitom zcela originálně spojil s vlivy Freuda, Strinberga, Čechova, Shakespeara i antické autory, aby současným zrakem zachytil vášně, běsy i krásu člověka ve světě postrádajícím toleranci a zdravou míru pokory. Vytvořil drama plné netradiční živosti a jímavosti. Všechny nemoci, bolesti, ale i radosti, city a vášně člověka našeho věku se zde zobrazují obnažené až na příslovečnou dřev, aby promluvily o světě plném vášní, pudů a nelásky. *Smutek sluší Elektře* je vzácnou a očistnou studií lidských vztahů, jakých je ve světové dramatice málo.

- sty -